

УДК 930.2:[94:352/353](477.4)''1918''

В. В. ГАЛАТИР*

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ У МЕМУАРАХ (ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО)

Охарактеризовано особливості формування та функціонування місцевих органів державної влади у квітні-грудні 1918 р. на Правобережжі України у мемуарах учасників революційних подій 1917–1921 рр.

Ключові слова: мемуари; спогади; джерела; Правобережна Україна; місцева адміністрація; староста; С. Кисельов.

Неодмінною запорукою об'єктивного дослідження будь-якої історичної події та здійснення відповідних висновків є детальне вивчення його джерельної бази. Тому з'ясувати питання формування місцевих органів державної влади в квітні-грудні 1918 р. треба із залученням нових комплексів історичних джерел. Особливе місце серед них посідають мемуари, оскільки частина документації була втрачена під час революційного протистояння. Загалом, до мемуарної літератури належать твори про історичні процеси та події, написані їх учасниками або безпосередніми спостерігачами через певний проміжок часу. У спогадах міститься багато фактологічного матеріалу, який може бути відсутнім в інших видах джерел, що насичені роздумами авторів та відображають дух часу, настрої та поведінку людей, особисті враження.

Окреслена тема досі не була предметом спеціального дослідження. Хоча окремі тези можна знайти у працях Р. Пирога¹, А. Малика², О. Кравчука³ та ін. Однак вони не містять комплексного показу проблеми. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є безпосереднє висвітлення спогадів учасників революційних подій 1917–1921 рр., у яких наявна інформація про становлення та діяльність місцевих органів державної влади на Правобережжі у період Гетьманату П. Скоропадського.

Чи не найціннішим джерелом інформації про період Української держави є "Спогади" українського громадсько-політичного діяча, військового, гетьмана – П. Скоропадського⁴. Його спогади цілком можна зарахувати до типових для цього жанру праць. Вони написані "гарячими слідами" подій упродовж першої половини 1919 р. Автор не мав у своєму розпорядженні документальних матеріалів. Мемуари гетьмана передають особистісне сприйняття побудови Української держави на

---

* *Галатир Віталій Вікторович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області.

консервативно-ліберальних засадах. Вони відзначаються високим ступенем персоніфікації тогочасного державотворчого процесу, подають характеристики основних діячів гетьманату. Спогади П. Скоропадського не тільки важливе джерело фактологічної інформації, але й відображення його світоглядних, політичних та ментальних засад. Частково спогади П. Скоропадського публікувалися в 1920-х рр. у Відні. Перевидані були в Україні у 1992 р. та в Росії у 1994 р. Перше повне наукове видання спогадів гетьмана в Україні було здійснене у 1995 р. У 2008 р. вони були перевидані у Москві під назвою “Проект “Украина”, или звездный час гетмана Скоропадского”. При цьому укладач книги О. Смирнов запевняє читачів, що спогади “ще ні разу не видавалися ні на Україні, ні в Росії”. Фактично ж він видрукував текст українського видання 1995 р., вилучивши весь науково-довідковий апарат – передмову, примітки, покажчики, ілюстрації⁵.

Спогади П. Скоропадського допомагають зрозуміти мотивацію вчинків і наміри влади, різні аспекти політичного процесу в Українській державі, його впливу на характер і зміст державотворення. Автор вказує, що протягом півтора місяці не вдавалося заповнити вакансії на місцях представниками влади – господарями губерній – губернськими старостами. Коли рекомендували одного, він відмовлявся, телеграфували іншому – він хворів, третій ніби підходив і погоджувався – в Раді Міністрів з’ясовувалося, що він раніше зловживав становищем. Також дає характеристику Холмському губернському старості Й. Скоропис-Йолтуховському та формуванню в липні 1918 р. кращих, на думку губернських старост, добровільних загонів хліборобів у Київській губернії. П. Скоропадський згадував, що старости, не бачачи жодної можливості працювати із старими земствами, обраними під час революції, розпустили земські збори, призначивши тимчасово для ведення справ осіб з числа членів управи або відновлювали старі дореволюційні склади земств, додаючи туди ще представників від усіх сфер населення, які або не брали участь зовсім у земській справі, або ж брали в дуже обмеженій кількості. Автор розцінює це як перевищення прав і потребу проведення розслідування. Згодом був ухвалений тимчасовий закон, за яким губернський староста мав право розпустити земство з дозволу міністра внутрішніх справ. Проте, випадки розпуску траплялися ще до ухвалення закону. Про органи самоврядування П. Скоропадський говорить як про важливі установи господарського значення і жалкує з приводу їх занепаду у часи революційних подій 1917 – початку 1918 рр. Цим і пояснює початок перегляду законодавства про місцеве самоврядування. Гетьман характеризує голів комісій з реформування органів самоврядування, перебіг формування місцевої адміністрації, її персонального складу, оцінює ухвалені урядом закони тощо. Наголошує, що формуванню дієздатного апарату місцевого управління

та самоврядування в усіх без винятку українських губерніях заважали різноманітні чинники. Це “хронічний” конфлікт центральних та місцевих органів державної влади з органами місцевого самоврядування, проблеми організаційного характеру, що виникли за час утворення державних адміністрацій, відсутність повноцінних структур громадського самоврядування в умовах, коли земства та міські думи “демократичного” складу фактично припинили своє функціонування, натомість як дострокові вибори до цих органів перебували лише на підготовчій стадії⁶.

“Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)” політичного діяча, дипломата, історика, літературознавця, бібліографа, міністра закордонних справ Української держави – Д. Дорошенка віддзеркалюють діяльність центральних органів української влади, працю провінційних адміністрацій, портрети тогочасних державних діячів, внутрішню політику гетьманського уряду та ситуацію, що склалася в деяких регіонах України, зокрема й на Правобережжі. Видатний державний діяч та історик готував їх, спираючись не лише на власні спогади, але й на документальний матеріал, який склав підґрунтя його фундаментальної “Історії України. 1917–1923 рр.”. Спогади відображають не лише діяльність центральних органів української влади, але й працю провінційних адміністрацій, становлення дипломатичної служби України, надають переконливі політичні портрети тогочасних діячів.

Публікації спогадів Д. Дорошенка з’явилися на початку 1920-х рр. Перше повне видання вийшло у Львові в 1923 р. Друге – 1967 р. у Мюнхені у 4 частинах. На початку 1990-х рр. “Український історичний журнал” та “Хроніка 2000” опублікували фрагменти спогадів Д. Дорошенка. У 2007 р. вони у повному форматі вийшли в Україні. Органічне поєднання в особі Д. Дорошенка державного діяча, історика і мемуариста надає його спогадам високої достовірності⁷.

В частині третій, параграфу шостого під назвою “Кабінет Ф. А. Лизогуба. Його персональний склад і його праця. Внутрішня політика. Питання про “карні відділи”. Українці “свідомі” й “несвідомі”” Д. Дорошенко вказує, що виявилось замало провести переворот у Києві, потрібно було поширити владу на провінцію (організувати її й дати езекутивну силу). Автор відзначає, що місцева влада Центральної Ради була дуже слабка і зводилась до спішного призначення комендантів та комісарів до губернських та повітових міст. Проте й гетьманський уряд поспіхом призначав губернських та повітових старост, що згодом потребувало нових змін у персональному складі. Потрібен був час, щоб адміністративний апарат налагодився. Лише тоді можна було сподіватись, що телеграфні накази будуть виконуватись. Діяльність “карних відділів” викликала гнів проти нової влади. Такий стан речей занепокоїв місцеву адміністрацію, яка переважно була сформована із земельних власників. До соціалістів вона ставилась неприхильно й підозріло. Гу-

бернські та повітові старости в гонитві за більшовиками часто арештовували і невинних осіб, що трактувалося як боротьба з “українством”. Автор згадує, що на посади губернських і повітових старост призначали людей з поміщицьких кіл або близьких до них. Безумовно, низка призначень була дуже невдалою. Д. Дорошенко висвітлює також тему призначення Київського губернського старости І. Чарторижського, його неприхильність до українського населення, небажання кандидатів іти на “неспокійні” посади, страх брати на себе відповідальність. Основною проблемою місцевого розвитку автор вважає непорозуміння очільників державних адміністрацій, більшість із яких представляла землевласницький прошарок, з українськими громадсько-політичними угрупованнями лівого напрямку, які складали основу національного руху⁸.

У спогадах “З гетьманських часів (спогади самовидця з року 1918)”, надрукованих у Детройті 1950 р., громадсько-культурний діяч, працівник Міністерства освіти Української держави, представник діаспори – О. Войнаренко згадує, що в період Гетьманату на місцях панувало беззладдя, взаємин центру з периферією практично не було, адміністративного апарату на місцях ніби й не існувало⁹.

У “Великому зриві”, що побачив світ у Львові 1931 р., політичний діяч, голова Державного секретаріату ЗУНР – К. Левицький у провину урядові П. Скоропадського ставить прихід до влади російської адміністрації та розпуск демократичного самоврядування¹⁰.

У серії “Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев” був упорядкований збірник “Революция на Украине по мемуарам белых”, який вийшов друком у 1930-х рр. На початку 1990-х рр. в Україні вийшло репринтне відтворення цього збірника. У ньому містяться спогади Винниченка, Могилянського, Дорошенка, Денікіна, Лукомського, Гурко, Мякотіна, Гольденвейзера, Марголіна, Черіковера та ін. Зокрема, М. Могилянський вважав, що намагання МВС залучити до праці місцевих українських діячів зазнали повного провалу. І тому нова влада “з фатальною неминучістю вербувала досвідчених людей старого часу”¹¹. Доповнюють проблематику особисті документи, спогади представників єврейських та російських організацій, які діяли в Україні: М. Рафеса¹², А. Гольденвейзера¹³, В. Мякотіна¹⁴.

У щоденнику Д. Донцова¹⁵ та спогадах В. Зеньківського¹⁶ містяться відомості про внутрішнє становище України в 1918 р. М. Галаган відзначає, що у період Гетьманату фактично відбувалось відновлення адміністративного апарату царської доби, національні ознаки якого носили лише бутафорський характер¹⁷.

У мемуарах учасників революційних подій є відомості про місцеву владу Поділля та губернського старосту С. Кисельова. У “Моїх споминах 1917–1926 рр.” науково-освітнього та громадсько-політичного

діяча, українського літературознавця, президента Української вільної академії наук – Л. Білецького – головною темою виступає царина освіти в усіх її тогочасних складових. Проте в них автор аналізує і позицію губернського старости щодо відкриття вищої школи в Кам'янці-Подільському. Спогади записано в 8 зшитках у 1926 р., які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 3876, оп. 1, спр. 3), упорядковані та вперше надруковані В. Адамським у м. Кам'янці-Подільському 2013 р. Місцеві урядовці різного рангу мали діаметрально протилежні оцінки до заснування університету. Наприклад, Л. Білецький розповідає, як голови окружного Кам'янецького суду та Кам'янецького акцизного управління, попри свій статус та відсутність офіційного запрошення, вели себе досить брутально: голосно розмовляли, сміялись, критикували свято, його атмосферу. Проте автор указує на цілком інакше ставлення до події з боку Подільського губернського старости С. Кисельова. За словами Л. Білецького, староста активно допомагав у справі організації університету і пішов назустріч у відзначенні свята, проголосивши 22 жовтня 1918 р. національним святом міста Кам'янця-Подільського, а освітяни оголосили його найбільшим шкільним святом Поділля¹⁸.

У мемуарах “Під сонцем Поділля (частина друга)” українського громадсько-політичного і державного діяча, голови Подільської губернської народної управи – В. Приходька змальовано успіхи та невдачі українського державотворення в 1907–1920 рр. та описано провідних діячів місцевої влади в 1918 р. Роботу над мемуарами В. Приходько розпочав у 1926 р. Перша частина спогадів охоплює період з 1895 по 1907 рр. і видавалась у Львові 1931 р., Празі – 1944 р., Регензбурзі – 1947 р, Нью-Йорку – 1967 р. Протягом 1960–1967 рр. автор працював над другою частиною мемуарів, присвяченою подіям 1907–1920 рр. Машинопис спогадів зберігається в архіві Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США) та в М. Приходька. Вперше надруковані Ю. Легуном та О. Кравчуком у 2011 р.¹⁹.

Торкаючись історії Української держави, В. Приходько, який був обраний 25 квітня 1918 р. головою Подільського земства, подає характеристику окремих її діячів. Значну увагу він приділив і особистості С. Кисельова. В. Приходько писав, що важливу роль у функціонуванні гетьманату відіграли місцеві осередки “Союзу землевласників”. Після повернення губернської управи до Кам'янця почали ширитись чутки про усунення її складу. В. Приходько відзначив, що з виконанням цієї пропозиції не поспішав новопризначений староста Поділля – С. Кисельов. Характеризуючи губернського старосту, автор указував, що він відповідав новому режимові, був розумніший і обережніший за інших представників місцевої влади, був “земець”, а не “урядовець-бюрократ”, і з ним можна було порозумітись. Розповідаючи про зустрічі з

Кисельовим, відзначав, що староста знав українську мову і говорив по-українськи, негативно оцінював майнові претензії поміщиків до селян, називав їх жадібними. Змістовна інформація про С. Кисельова міститься у розділі спогадів про повалення гетьманської влади у Кам'янці-Подільському. На місце старости планувалося призначити комісаром Г. Степуру. Автор, описуючи процес зміни влади, зазначає, що Г. Степура по телефону запропонував від імені Українського національного союзу С. Кисельову мирно передати владу в губернії. Староста погодився. Так, безкровно було змінено владу на Поділлі. В. Приходько дає дату подію 16 листопадом 1918 р. Відносно дати повалення Гетьманату на Поділлі автор допустив помилку. Так, у газеті "Голос Подольской Церкви" було опубліковано повідомлення Г. Степури генерал-значковому П. Ярошевичу про перехід влади у Кам'янці-Подільському. У ньому вказувалося, що 20 листопада 1918 р. С. Кисельов передав службові справи Г. Степури як представнику Директорії. Крім того, наказ № 1 до населення губернії як губернського комісара датовано 20 листопада 1918 р.²⁰

Отже, огляд мемуарних джерел із проблематики формування і функціонування місцевих адміністрацій у Правобережній Україні у період Гетьманату П. Скоропадського дозволяє зробити такі висновки:

1. У мемуарах державних і громадських діячів Гетьманату міститься інформація про діяльність столичної влади, губернських старост, становище самоврядування, думки авторів із приводу призначення окремих осіб на посади.

2. У спогадах щонайменше 13 учасників періоду революційних змагань 1917–1921 рр. відклалася інформація про події державотворчого процесу в квітні–грудні 1918 р.

3. Ця група джерел хоча не є основною у дослідженні і носить суб'єктивний характер, проте дозволяє розкрити зміст проблематики, побачити процес державотворення на місцях у вказаний період.

4. Мемуарні джерела створювалися з пам'яті, тому трапляються неточності в датах, іменах окремих учасників (як у випадку спогадів В. Приходька). Тому досліднику потрібно осмислювати і перевіряти подану інформацію, а фактологічний матеріал звіряти зі свідченнями інших джерел.

5. Автори мемуарів подекуди оцінюють описувані події з позицій своїх поглядів, прикрашаючи їх переконаннями і думками, що запанували згодом.

6. Загалом мемуари, як вид джерельної бази, віддзеркалюють проблематику формування та функціонування місцевих органів державної влади у 1918 р. на Правобережжі, допомагають глибше зрозуміти зміст урядової політики щодо розбудови місцевого апарату та реконструювати суспільно-політичні та соціально-економічні умови, у яких відбува-

лась її реалізація. Проте для комплексного висвітлення теми необхідно застосовувати архівні, періодичні та інші види джерел.

¹ *Пиріг Р.* Спогади гетьмана Павла Скоропадського як історичне джерело / Р. Пиріг // Студії з архівної справи і документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 57–72; *Пиріг Р.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: сучасний археографічний сегмент / Р. Пиріг // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукр. наук. конф., 6–7 жовт. 2009 р. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 21–26.

² *Малик А.* Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / А. Малик. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – 74 с.

³ *Кравчук О.* Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) / О. Кравчук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченій 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М., Войтенко В. І., Баженов Л. В. та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 636–648.

⁴ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / [ред. кол. : Пеленський Я., Білас Л., Боряк Г. та ін.]; НАН України. Ін-т укр. археограф. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського; Ін-ут східноєвр. досл.; Східноєвр. досл. ін-т ім. В. К. Липинського. – Київ; Філадельфія, 1995. – 492 с.

⁵ *Пиріг Р.* Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років / Р. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 33–34.

⁶ *Скоропадський П.* Спогади ... / Зазначена праця. – С. 190–254.

⁷ *Пиріг Р.* Мемуари ... / Зазначена праця. – С. 33.

⁸ *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. І. Дорошенко. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – С. 329.

⁹ *Войнаренко О.* З гетьманських часів (спогади самовидця з року 1918) / О. Войнаренко. – Детройт : “Америка”; Філадельфія, 1950. – 30 с.

¹⁰ *Левицький К.* Великий зрив (До історії Української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів : Червона калина, 1931. – 49 с.

¹¹ *Могілянський Н. М.* Трагедия Украины / Н. М. Могілянський // Революция на Украине по мемуарам белых / [сост. С. А. Алексеев, под. ред. Н. Н. Попова]. – Репринт. воспроизвед. изд. 1930 г. – К. : Политиздат Украины, 1990. – С. 130.

¹² *Рафес М. Г.* Накануне падения Гетьманщины. Из переживаний 1918 г. / М. Г. Рафес. – К. : Партиздат, 1919. – 96 с.

¹³ *Гольденвейзер А. А.* Из киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине по мемуарам белых / [сост. С. А. Алексеев, под. ред. Н. Н. Попова]. – М.–Л. : ОГИЗ, 1930. – С. 7–63.

¹⁴ *Мякотин В.* Из недалекого прошлого (Отрывки воспоминаний) / В. Мякотин // Революция на Украине по мемуарам белых / [сост. С. А. Алексеев, под. ред. Н. Н. Попова]. – М.–Л. : Госиздат, 1930. – С. 223–238.

¹⁵ *Донцов Д. І.* Рік 1918, Київ / Д. І. Донцов. – К. : Темпора, 2002. – 207 с.

¹⁶ *Зеньковский В.* Пять месяцев у власти (15 мая – 19 сентября 1918 г.) / В. Зеньковский. – М. : Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 239 с.

¹⁷ *Галаган М.* З моїх споминів / М. Галаган. – К. : Темпора, 2005. – 655 с.

¹⁸ *Білецький Л. Т.* Мої спомини (1917–1926 рр.) / Леонід Тимофійович Білецький ; підготовка тексту, вступна стаття та іменний покажчик В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський: “Медобори – 2006”, 2013. – С. 140.

¹⁹ *Приходько В.* Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / Віктор Приходько; упорядники і автори Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2011. – 416 с.

²⁰ *Кравчук О.* Губернський ... / Зазначена праця. – С. 638, 639, 644–647.

Проанализированы особенности формирования и функционирования местных органов государственной власти в апреле-декабре в 1918 г. на Правобережье Украины в мемуарах участников революционных событий 1917–1921 гг.

Ключевые слова: мемуары; воспоминания; источники; Правобережная Украина; местная администрация; староста; С. Киселев.

The author characterizes the peculiarities of the development and functioning of the local bodies of State government during the April-December of 1918 on the Right-Bank Ukraine, presented by the memoirs of the members of revolutionary events of 1917–1921.

Key words: the memoirs; the sources; the Right-Bank Ukraine; the local administration; the headman; S. Kyseliov.